

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄

Ἡ Ἑλλάς μετὰ τὸν Θηβαϊκὸν πόλεμον.

Ἑρμῆν πέμπει (ὁ Ζεὺς) ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἰν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ θεσμοὶ φιλίας ξυναγωγοί. . . . οὐ γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις, ὧν ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν, ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν. (Πλάτ. Πρωταγ.)

Οἱ Ἕλληνας ἐξησθενημένοι ἀπὸ τοσοῦτου πολέμου, καὶ βλέποντες ἐκ πείρας, ὅτι ἡ βία ἐγείρει τὸ μῖσος, καὶ ὄχι τὴν συμπάθειαν, ἀπεφάσισαν νὰ παρσιτήσωσι τὸ σοφιστικὸν σύστημα τῆς Προεδρίας. Ὅθεν ψηφίζοντες γενικὴν εἰρήνην, ἐκήρυξαν τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων. Μόνοι οἱ Σπαρτιᾶται δεχόμενοι σιωπηλῶς πῶς τὴν συνθήκην, δὲν ἠθέλησαν νὰ ὑπογράψωσι τὸ περὶ αὐτονομίης ἄρθρον, διότι συμπεριείχοντο εἰς τὸν ἀριθμὸν καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Οὕτως ἔπαυσε πρὸς ὥραν ἡ ἐξωτερικὴ βοή τῶν ἑπ-λων.

Ἄλλ' εἰς κριτὸν τῆς ἐσωτερικῆς ἡσυχίας ἤρχησε νὰ ἀναπτύσσεται τὸ δηλητήριον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀφήσει εἰς τὰς καρδίας τῶν πόλεων ἡ μοχθηρὰ θεωρία τῶν σοφιστῶν, καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Λυσάνδρου, αἵτινες ἀφήρουν ἀπὸ τὰς πόλεις τὴν κοσμιότητα αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τὰς δημοκρατίας τὴν αἰδῶ καὶ τὴν δίκην.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν διεφθειρε τὰς ψυχὰς καὶ διήρσε τὰ φρονήματα τῶν Ἑλλήνων. Αἱ

πόλεις ἦσαν πρότερον Δημοκρατικαί· καὶ Δημοκρατικαὶ αἱ ἐν-
 νοιαὶ καὶ ἐπιθυμίαι τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν νίκην ὁ Λύ-
 σανδρος ἐσύστησε πανταχοῦ ὀλιγαρχίας, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πο-
 νηροκρατίας· καθύτι πουθενὰ δὲν ἐδιωρίζετο εἰς τὰ πράγματα
 ὁ ἐνάρετος, ἢ ὁ ἄριστος, ἢ ὁ φιλόπατρις πολίτης, ἀλλ' οἱ φα-
 τριασταὶ καὶ οἱ ὀμόφρονες, καὶ τὰ ἀγενῆ δημιουργήματα τοῦ
 νικητοῦ. Αἱ παλαιαὶ Νομοθεσίαι ἢ κατηργήθησαν, ἢ ἐξολοκλή-
 ρου ἠλκωθήσαν εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς κλονισ-
 μούς, καὶ παρὰ τῶν διαφόρων ἀλλεπαλλήλων Κυβερνήσεων
 αἱ δὲ πόλεις ἐδιοικοῦντο ὅχι πλέον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν μετριό-
 τητα καὶ δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀπὸ τὴν σοφιστικὴν, τὰ πάθη, καὶ
 τὴν μνησικακίαν τῶν διοικούντων. Ὁ Λύσανδρος, ἀνατρέπων τὰ
 παλαιὰ ἔθιμα, ἐσύστησε τὸ ὀλιγαρχικὸν τοῦ σύστημα διὰ τῆς
 βίας, τῶν ὀπλων καὶ τῶν φατριῶν· ὥστε ὑπερασπιζόμενος καὶ
 διαφθερίων ἓν μέρος πολιτῶν, κατεπίεζε δι' αὐτῶν τὸ ἄλλο μέ-
 ρος καὶ ἐπολέμει τοὺς νόμους. Τὸ μέγα πρόσωπον τοῦ Ἐπαμι-
 νώδα, αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ καὶ αἱ νίκαι, ἐκπλήττουσαι τὸν νοῦν
 εἶχον πρὸς κχιρὸν ἐμποδίσει τὸν ἐσωτερικὸν βρασμὸν τῶν πό-
 λεων· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατόν του, ἡ κηρυχθεῖσα αὐτονομία ἔ-
 δωκε τὸ σημεῖον τῶν ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ διχονοιῶν μετα-
 ξὺ τῶν δημοκρατικῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν φατριαστῶν. Ἀλλ'
 ἡ διχόνοια μεταξὺ αὐτῶν οὔτε ἐκινεῖτο, οὔτ' ἐστηρίζετο ἀπὸ
 τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν, καὶ τὸ κοινὸν καλόν. Οἱ Δημοκράται ἐ-
 πιθύμουν τὴν Δημοκρατίαν, διὰ νὰ πρωτεύωσι καὶ νὰ ἐκδικη-
 θῶσιν· οἱ δὲ ὀλιγοκράται, διὰ νὰ ὑπερισχύσωσι καὶ νὰ τιμωρή-
 σωσιν· οἱ μὲν μετεχειρίζοντο τὴν ἐλευθερίαν· οἱ δὲ τὴν ἀριστο-
 κρατίαν, διὰ νὰ κρύψωσιν ἀμφοτέρω τὴν πονηρίαν καὶ τοὺς
 ἐπιβούλους αὐτῶν σκοπούς· ὥστε ὅποιαδήποτε φατρία ὑπερίσχυ-
 εν, ἢ ἀληθὴς καὶ νόμιμος ἐλευθερία ἐξέλειπεν· ἢ δὲ μεγαλοπο-
 νηρία ἐκυβέρνα καὶ διέφθειρε. Τούτου ἕνεκα, ἂν ὑπερίσχυαν οἱ

πρώτοι ἐξώριζον, ἢ ἔσφαττον τοὺς δευτέρους· ἂν οἱ δεύτεροι, τ' ἀνάπαλιν. Ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δίωξις τῆς Ἀρκαδίας, τοῦ Ἄργους κ. τ. λ. εἰσὶ φρικτὰ παραδείγματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (α).

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνίκανοι γὰρ βοηθήσωσιν ἑαυτοὺς, ἀπήτουν ὑποταγὴν παρὰ τῶν ἄλλων, βλέποντες μάλιστα τὴν Σπάρτην ἐξηντλημένην. Αἱ ἐφορταὶ καὶ αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις ἀπήτουν χρήματα· καὶ οἱ Σύμμαχοι, κηρυχθέντες αὐτόνομοι, δὲν ἤθελον νὰ πληρώσωσιν. Ἄν οἱ Θηβαῖοι, ἔλεγον, λαὸς νωθρός, ἐφιλονείκησαν περὶ τῶν πρωτείων καὶ ἐταπείνωσαν τὴν Σπάρτην, σκαιοῦτης καὶ ἀνοησίας ἤθελε λογισθῆ, ἂν, ὑποφέροντες μείνωμεν ἡμεῖς ὑπὸ τὸν ζυγὸν νικηθέντων Δημοκρατιῶν. Αἱ φιλόκαλοι καὶ τρυφηλαὶ Ἀθηναὶ δὲν ἐνέπνεον οὔτε φόβον, οὔτε σεβασμόν. Ἡ δὲ Σπάρτη, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐνεποίει, ὡς ἡ ἔμπουσα, πρῶτον τρόπον εἰς τοὺς Ἕλληνας, νικηθεῖσα ἤδη ἀντανακλοῦσεν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ ὀρίζοντος ἀμυδρὸν καὶ ὠχρὸν φῶς. Ἐκ τούτου συνέβη ὁ τρίτος λεγόμενος Συμμαχικὸς πόλεμος, ὅστις ἔτι μᾶλλον ἐξησθένησε τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐτελείωσε μὲ τὴν ἐκ νέου διακήρυξιν τῆς αὐτονομίας.

Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, εἶχον διασπάσει τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς ἐθνικότητος, ἐξασθενήσει τὸ εὐγενὲς φρόνημα τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ταραξεί τὴν ἰσότητά τῶν καταστάσεων, τὰς ὁποίας ἐπροσπάθησαν οἱ παλαιοὶ Νομοθέται νὰ φέρωσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἰσόπεδον. Ὁ πλοῦτος μετεφέρετο ἀπὸ τὸν ἓνα εἰς τὸν ἄλλον εἰς πάντα πολιτικὸν σάλον, ὡς αἱ τρικυμῖαι μεταφέρουσι τὰ λείψανα τῶν ναυαγίων ἐπὶ τῶν πλησίον ἀκτῶν. Αἱ νίκαι ἄφησαν λάφυρα. Ἡ Περσία ἔστειλε χου-

(α) Διοδώρ. φ. 48—49.

σίον· ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Λύσανδρος ἐδειξαν τὸ παράδειγμα τῆς παρακοῆς εἰς τοὺς Νόμους· καὶ ἤνοιξαν τὰς θύρας τῶν δύο πρωτίστων Δημοκρατιῶν εἰς τὴν μαλθακότητα, τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν πολυτέλειαν. Ὁ ἔφορος Ἐπιτηδεὺς ἀνέτρεψε διὰ ῥητοῦ νόμου τὸ περὶ κληρονομίας διάταγμα τοῦ Λυκούργου. Οἱ Σπαρτιάται τὸν ἐδέχθησαν. Μετ' οὐ πολὺ ὀλίγοι πολῖται ἐκυρίευσαν ὅλην τὴν γῆν τῆς Λακωνίας. Οὕτως ἡ φιλοχρηματία κατέλαβε τὸν τόπον τῶν πατριωτικῶν ἀρετῶν. Οἱ Βασιλεῖς ἠγόραζον τὴν Βουλὴν· ἡ Βουλὴ τοὺς Ἐφόρους· οἱ Ἐφοροὶ τὰς ψήφους, καὶ τὸν λαόν. Ὁ δὲ πτωχὸς Σπαρτιάτης δὲν ἤθελε νὰ πολεμήσῃ πλέον τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος του, διότι δὲν εἶχε πατρίδα, οὔτε ἐσέβετο τοὺς Νόμους· καθότι οἱ Νόμοι δὲν ἐπροστάτευον πλέον μὴτ' αὐτὸν, μῆτε τὴν εὐδαιμονίαν του. Ὁ πλοῦτος καὶ ὄχι ἡ ἀρετὴ ἠγόραζε καὶ ἀξιώματα καὶ ἀρχάς· ἡ ῥαδιουργία ἐτιμᾶτο καὶ ὄχι ἡ εὐθύτης· ἡ σοφιστικὴ ἐπαινεῖτο καὶ ὄχι ἡ ἀληθὴς παιδεία καὶ σοφία.

Ἐκ τούτων αἱ Κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδος κατ' ὀλίγον ὀλίγον μετεβλήθησαν ὄχι εἰς ἀριστοκρατίας, ἢ εὐνομουμένας Δημοκρατίας, ἀλλ' εἰς πονηροκρατουμένας ὀλιγαρχίας. Καὶ τοῦτο, διότι ἐξέλειψε διόλου ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ, καὶ ἔμειναν τὰ ἐναντία αὐτῆς πάθη (α). Ὁ δὲ λαὸς πάσχων ἀπέδιδε, κατὰ τὸ σύνθημα, τὴν αἰτίαν τῶν δεινῶν του, ὄχι καὶ εἰς ἑαυτὸν, ἀλλ' ὅπως εἰς τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος· ἐκ τούτου ἐπεθύμει τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δημοκρατίαν, ἣτις τὸν ἔφερεν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν· δὲν ἐζήτει τὴν παλαιὰν εὐνομίαν, καὶ μετριότητα, ἀλλ' ἐπεθύμει τὴν δημοκρατίαν, διὰ νὰ καταπιέσῃ τυραν-

(α) Ὁ Πλάτων ὀρίζει τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν λέγων· ὧν ἐστὶν ἐν καὶ ἡ ἀδικία, καὶ ἡ ἀσέβεια, καὶ ξυλλίβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. (Ὁρα Πρωταγ. § 18.)

νῶν αὐτῶς, πλὴν νὰ τυραννῆται πιεζόμενος· ὥστε εἰς ἅπασαν σχεδὸν πόλιν ἐσχηματίσθησαν ἀνεπιστήτως δύο ἀντιφερόμεναι φατρίαι, αἵτινες κατεσπυράττοντο μεταξύ των ἐρχόμεναι συνεχῶς καὶ εἰς χεῖρας· οἱ νικῶντες ἤλαττον, κατὰ φυσικὸν λόγον, τὸ εἶδος τῆς κυβερνήσεως: ἀπὸ Ὀλιγαρχίαν εἰς Δημοκρατίαν· καὶ τὰ νάπαλιν· ὥστε ἡ αὐτὴ πόλις ἐλογίζετο καὶ φίλη καὶ ἐχθρὰ, ὡς πρὸς τὴν πλησίον αὐτῆς ἄλλην ὀχλοκρατουμένην, ἢ ὀλιγοκρατουμένην πόλιν, καὶ τοῦτο κατὰ διαφόρους ὥρας τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν θέλησιν τῆς ἐπικρατούσης φατρίας. Δὲν ἐσέβοντο πλέον οὔτε ὄρκους, οὔτε συνθήκας· οἱ δεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι τῆς κοινωνίας λελυμένοι ἔχον κατ' ἐκάστην τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην εὐτολίαν, δι' ἧς εἶχον φθάσει οἱ πατέρες αὐτῶν εἰς τοσαύτην εὐκλειαν. Ταῦτα πάντα προηποίμαζον εὐχερές τι ἔρμαιον εἰς τὸν πρῶτον ἐπιτήδειον ἐχθρόν.

Εἴκοσι περίπου ἔτη μετὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐμφυλίους πολέμους διήρκεσεν ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος σπαραγγμὸς, προπαρασκευάζων τὰς νίκας καὶ τὸ μεγάλαιον τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὸ διάστημα τοῦτο διεφθάρησαν ἐξ ὀλοκλήρου αἱ Νομοθεσίαι καὶ τὰ ἤθη.

Ἡ δὲ αὐτονομία τῶν πόλεων ἐγένετο ἡ αἰτία καὶ τὸ σύνθημα τῆς διχονοίας τῶν πολιτῶν, καὶ τῆς στάσεως ἐκάστης δημοκρατίας.

Ἡ σεμνὴ φιλοσοφία εἶχεν ἐκπέσει· ἡ σοφιστικὴ τερατολογία λαβοῦσα τὸν τύπον τῶν ὑψηλῶν ἀρχῶν ἐπολέμησε τὰς βάσεις τῆς σωτηρίου ἐννοίας τοῦ ὀσίου καὶ τῆς θρησκείας· ἔπειτα τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν, τὴν κυβερνητικὴν, τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τῶν κοινωνιῶν καὶ ἐνὸς ἐκάστου πολίτου. Πῶς ἐδύνατο νὰ ἀνθέξῃ ἡ ἠθικὴ χωρὶς τὴν πρὸς τὸ ὄσιον πεποιθήσιν; Πῶς ἐδύνατο νὰ στερεωθῇ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κυβερνητικὴ ἐπιστήμη, χωρὶς τοῦ μοναδικοῦ ὑποστηρίγματος, τῆς ἠθικῆς βάσεως καὶ τῆς δικαί-

οσύνης. Όταν ἡ σοφιστικὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ἀνέτρεψε καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὰς πατριωτικὰς ἀρετὰς τοῦ λαοῦ. Ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθη ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας, ὁ Καῖσαρ, ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Αὔγουστος. Ἠγέρθη κατὰ τῆς διαφθορᾶς ταύτης τοῦ λογικοῦ ὁ Κάτων καὶ ὁ Κικέρων· ἀλλ' εἰς τί ἰσχύουσιν ἄτομα καὶ μερική φωνὴ εἰς γενικὴν παρεκτροπῆν; Εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἀθεΐα ἐπαινοῦντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς κομψότης πνεύματος, καὶ ὡς ἰσχὺς διανοίας ἐχειροκροτεῖτο ὁ ἀσυλλόγιστος ἀσεβὴς ἀπὸ τὸν διεφθαρμένον λαόν, ὁσάκις ἐπολέμει τοὺς ἱεροτέρους θεμέλους τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Αὐταὶ πλέον καὶ ὄχι ὁ αὐτοκράτωρ λόγος καὶ ἡ ἔννοια τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς διεύθυνον ἤδη τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων: τῶν ἀρχόντων, λέγω, καὶ ἀρχομένων, ὀρίζουσα δεσποτικῶς τὴν θέλησιν τῶν πολιτῶν καὶ τῶν πόλεων.

Τοιαύτη ἦτον ἡ θρησκευτικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε παράδοξός τις ἀνὴρ, ἔχων συνειδήσιν καθάραν, πτωχὸς καὶ καθ' ἑξὶν ἐνάρετος, ὠλοῦμενος ἀπὸ θείαν τινὰ πεποίθησιν, καὶ βλέπων τὴν καταφορὰν τῶν πνευμάτων καὶ τῆς εὐνομίας, καὶ ἐπομένως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀφίνει τὴν σμίλην καὶ τὴν λιθοξοϊκὴν, ὄχι πλέον διὰ νὰ κατασκευάσῃ ἀγάλματα θεῶν, ἀλλ' ἀνθρώπους θείους: καὶ ὅσον τὸ δυνατόν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῆς θεότητος. Ὁ Σωκράτης, λέγω, ὁ υἱὸς τοῦ λιθουργοῦ Σωφρονίσκου καὶ τῆς Μαίας Φαιναρέτης, ἀπεφάσισε ν' ἀνορθώσῃ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσίου· τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας· τοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθη· τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν· καὶ, πολεμῶν τὴν πλάνην, ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον διευθυντὴν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σωκράτης καθυποβάλλει λοιπὸν τὴν αἰσθητικὴν καὶ ἀντικαθιστᾷ τὸν νοῦν. Ἀλλ' ἔπρεπε νὰ καθαρῶσιν τὴν ἀνθρώπινον διάνοιαν ἀπὸ τὴν σοφιστικὴν ὑλοτροφίαν, διὰ νὰ δυναθῇ εὐκολω-

τέρως νά γνωρίσῃ ὕστερον τὰς ἀληθείας τῆς ἠθικῆς τοῦ φιλοσοφίας, ἧτις μόνη ἐδύνατο καί πόλεις καί ἔθνη καί λαούς νά ἀνορθώσῃ· τὸν δὲ ἄνθρωπον ν' ἀποκαταστήσῃ εὐδαίμονα διὰ τῆς ἀρετῆς καί μακάριον. Οὕτως ἐστοχάσθη ν' ἀναχαιτίσῃ μόνος τὴν πτώσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καί τὸν σοφιστικὸν ἐκείνον χειμαρρὸν, ὅστις προχωρῶν πάντοτε, καί πάντοτε ἀύξανόμενος, ἐπαπειλοῦσε τέλειον καταποντισμὸν.

Ἄλλ' ἡ σοφιστικὴ εἶχεν ἤδη διαπεράσει τὸν ἄνθρωπον· εἶχεν ἐνσχυρῶθῃ μετ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τῶν πόλεων, διοικοῦσα τὴν κοινωνίαν, τὴν κοινὴν καί κατ' ἰδίαν δίαιταν, καί διενθύνουσα καί τὰς ἐλαχίστας πράξεις, ἢ στοχασμοὺς τῶν οἰκογενειῶν. Ὁ δὲ ταλμηρὸς, ὅστις περιφρονῶν τοιαῦτα ἐμπόδια, ἐπαρουσιάζετο θαρρόχλεως, διὰ νά καταστρέψῃ τοιαύτας πανδήμους ἀρχάς, ἐκήρυττεν ἀναφανδὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κυβερνήσεως· πόλεμον κατὰ τῶν Ἀρχόντων· πόλεμον κατὰ τῶν λογίων τῶν Σοφιστῶν, λέγω, καί τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν· πόλεμον κατὰ τῶν λαῶν· κατὰ μιᾶς ἐκάστης οἰκογενείας, καί καθ' ἑνὸς ἐκάστου πολίτου! Τί δὲ ἀντιπαρέταττε κατὰ τοσοῦτων πολεμίων; Τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀρετὴν, καί στερεὰν ἀπόφασιν ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους, ὁ βίος, ἡ ἀκατανόητος αὐτοῦ εὐτολμία καί ἀπόφασις, ὑπεράνω δὲ τούτων ὁ ἠρωϊκὸς αὐτοῦ θάνατος, μένουσιν ἀπαραδειγματίστα εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν, καί ἡ ἐπισημοτέρα ἀναντιρρήτως ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας. «Γὸ δὲ » μηδενὶ ἀνθρώπων ὅμοιον εἶναι, μήτε τῶν παλαιῶν, μήτε τῶν » νῦν ὄντων, τοῦτο ἄξιον παντὸς θαύματος... Καί αὐτὸς καί οἱ » λόγοι αὐτοῦ, οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὔροι τις ζητῶν, οὔτε τῶν νῦν, οὔ- » τε τῶν παλαιῶν (α)».

(α) Πλάτ. Συμποσ. φ. 280.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κον.

ΠΕΡΙ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΥΤΟΥ.

Πάντες γὰρ κεκοινωνήκα-
τε τῆς φιλοσόφου μακίας τε
καὶ βραχείας.

(Πλάτων. Συμπόσ.)

Ὁ Σωκράτης ἐγεννήθη εἰς τὴν εὐτυχῆ κατάστασιν τῆς Δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν· ᾤξησεν εἰς καιρὸν τῶν ταραχῶν, καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν παρακμὴν τῆς πατρίδος του. Νεὸς ἔτι ὢν ἐγυμνάσθη εἰς τὴν ἀγαλματοποιητικὴν. Αἱ ἐνδεδυμέναί χάριτες τῆς Ἀχροπόλεως ἀποδίδονται εἰς αὐτόν (α). Ὠθούμενος δὲ ἐκ νεότητητός του ἀπὸ ἐσωτερικὴν τινα θείαν ἐμβρύμησιν, ἐμελέτα τοὺς ποιητάς, καὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων: Φυσικῶν, λέγω, καὶ Πυθαγορίων, ζητῶν πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὴν λύσιν ἀγνώστου τινὸς προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐτάραττεν, ὡς φαίνεται, ὅλας τὰς ἡσύχους στιγμὰς τῆς ζωῆς του. Ὁ Κρίτων, (β) πλούσιός τις Ἀθηναῖος, ἐκπλαγεὶς ἰδὼν τὴν ὑψίνοιαν τοῦ νέου Σωκράτους, τὸν παρεκίνησε ν' ἀφήσῃ τὴν λιθοξοικὴν, καὶ ἀκολουθῶν τῆ θείαν ἐμβρύμησιν, νὰ διέλθῃ τὸ στάδιον τῆς ἐξαισίου αὐτοῦ ἀποφάσεως (γ). Οἱ Σοφισταὶ ἦσαν τότε οἱ διδάσκαλοι

(α) Λαέρτιος. Βιβλ. II. φ. 100.

(β) Κρίωνα δὲ ἀναστῆσαι αὐτόν ἀπὸ τοῦ ἐργαστηρίου, καὶ παιδεῦσαι τῆς κατὰ ψυχὴν χάριτος ἐρασθέντα. (Λαέρτ. Βιβλ. II. φ. 104.)

(γ) Ξενοφ. Οἶκον. καὶ Ἀπολ. Σωκράτ. Ταῦτα γὰρ κελεύει ὁ Θεός. Πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ὑμῖν· καὶ ἕως περ' ἂν ἐμπνέω, καὶ οἷός

τῆς Ἑλλάδος, ὅτινες ὑπέσχοντο τὴν ἐξήγησιν τῶν ὄντων καὶ τοῦ παντός. Τοὺς ἠκροάσθη κατ' ἀρχάς· ἀλλ' ἰδὼν μετ' ὀλίγον ὅτι αἱ μετὰ πομπῆς αὐτῶν ὑποσχέσεις ἦσαν ψεῦδος, γοητεία καὶ φλυαρία ἄσεμνος, καὶ ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν ἀνέτρεπον τὰς ἰερωτέρας ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου, ταπεινώνουσαι καὶ ἐξευτελίζουσαι καὶ τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτοὺς καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς φυσικοὺς, Ἀρχέλαον, καὶ Ἀναξαγόραν, καὶ εἰς τοὺς Ποιητάς· ἀλλὰ καὶ ἐδῶ μὴν εὐρίσκων τὴν ἐξήγησιν τοῦ προβλήματος, εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἐνδότερον τῆς συνειδήσεώς του καὶ συνέλαβεν ἐν ταύτῳ τὸ σχέδιον καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου του· ἤγουν τὴν ζήτησιν τῆς καθαρᾶς ἀληθείας, καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς καθαρᾶς ἀρετῆς (α), διδάσκων οὕτω τοὺς ἀνθρώπους νὰ στρέψωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ φῶς τῆς πρώτης, καὶ νὰ συνειθίσωσιν εἰς τὸ κάλλος τῆς δευτέρας. Εἰς τοῦτο ἀφιερῶθη μετὰ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, καὶ ἡρωικῆς σταθερότητος, στοχαζόμενος νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν βάσιν τῆς θρησκείας, καὶ ἐπομένως τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτικῆς, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν· καὶ ἀνακαλῶν τὸν καθαρὸν λόγον εἰς τὴν ἀρχαίαν του ἀξίαν, νὰ ἐγείρῃ οἰκοδομὴν ἀσφαλῆ καὶ ἐξαίσιον (β).

Οὗτος γυμνωθεὶς ἀπὸ πᾶν περιττὸν περιορίσθη εἰς τὸ ἀφύκτως ἀναγκαῖον, γενόμενος κύριος ἑαυτοῦ καὶ τῆς ὀρέξεώς του· ὅμι ὡς ὁ Πυθαγόρας, ὅς τις ἐπλησίαζε μᾶλλον εἰς τὴν ἀσκητικὴν, ἀλλὰ φυλάττων τὴν ἀνθρώπινον φύσιν, εἴλκυεν ἐγκλωτέ-

τε ἢ οὐ μὴ παύσομαι φιλοσοφῶν .... Ὅτι δ' ἐγὼ τυγχάνω ὢν τοιοῦτος, οἷός ἐστιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ πόλει δεδῶσθαι. κ.τ.λ. (Πλάτ. Ἀπολογία. Σωκράτης.)

(α) Πλάτ. αὐτόθεο καὶ ἀλλοχοῦ. Ξενοφ. αὐτόθεο καὶ Ἀπομνημ.

(β) Καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ἀσχολίας, οὔτε τι τῶν τῆς πόλεως πράξεων μοι σχολὴ γέγονεν ἄξιον λόγου, οὔτε τῶν οἰκείων, ἀλλ' ἐν πενίχῃ μύριχ' εἶμι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ λατρίαν. (Πλάτ. Ἀπολ. Σωκράτης.)

ρως τοὺς ἀδυνατοὺς ἀνθρώπους· καὶ καθαριζόμενος καὶ κατὰ τὸ
 σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν, οἰκειοῦτο διὰ τῆς ἀρετῆς μετὰ τῆς
 ἀγνώστου θεότητος, ἀπέβαλε πᾶσαν ἀλαζονίαν καὶ φιλαυτίαν,
 ἠλευθερώθη ἀπὸ πᾶσαν γῆρινον δόξαν, ἔπαινον καὶ εὐφημίαν· καὶ
 στηρίζων τὸ βλέμμα τοῦ νοῦς του, καὶ σταματῶν τὴν ἀγκυραν
 τῆς ἐλπίδος του εἰς ἀόρατον τινα κόσμον κατέδραμεν ἐπὶ τῆς
 γῆς, διὰ νὰ διδάξῃ τὸν ἄνθρωπον, ἀνακαλῶν αὐτὸν ἀπὸ τὴν
 σοφιστικὴν πλάνην καὶ δεικνύων εἰς αὐτὸν τὴν ἀγλαύμορφον
 λάμψιν τοῦ κατ' οὐσίαν ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ (α). οὕτως ἤνοιξε νέ-
 αν καὶ ἀσυνείθιστον πορείαν, φέρουσαν τὸν ἐπόπτην ἡγιασμένον
 εἰς τοὺς κόλπους τῆς θείας μακαριότητος. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο
 μᾶλλον πνευματικώτερος· ὁ Σωκράτης ὑλικώτερος· ὁ μὲν ὁμοι-
 ος μὲ τοὺς Βραχυμάγους καὶ Γυμνοσοφιστὰς τῆς Ἀσίας, ἐφύλατταν
 ὑπὸ τὸν μανδύαν του ὀλίγην τινα ἀλαζονίαν· ὁ δὲ καθάρισας
 τὸν νοῦν καὶ ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ πᾶσαν χρείαν, ὑπετάσσετο εἰς
 τὸν λόγον χωρὶς ὑπόκρισιν καὶ κενοδοξίαν. Οὗτος ὁμοιοῦτο με-
 τὰ τῶν φίλων, διὰ νὰ κερδίσῃ τοὺς φίλους· ἔτρωγε καὶ ἔπινε
 μετὰ τῶν μαθητῶν χωρὶς δεισιδαιμονίαν πᾶν τὸ παρατιθέμενον,
 διὰ νὰ μὴ σκανδαλίσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Πυθαγόρας ἀπέφευγε
 τὴν κρεοφαγίαν καὶ τινα τῶν ὀσπρίων· ὁ Σωκράτης, διὰ νὰ βελ-
 τιώσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἔζη μετὰ αὐτῶν. Ὁ Πυθαγόρας ὡς ἀ-

(α) Ἐν τῷ γνωστῷ τελευταίᾳ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα καὶ μόγις ὁράσθαι.
 Ὁφθεῖσα ὅς, συλλογιστέα εἶναι ὡς ἄρα πᾶσι πάντων αὕτη ὁρθῶν τε καὶ
 καλῶν αἰτία ἐν τε ὀρατῷ φῶς, καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα. Ἐν τε τῷ
 νοητῷ, αὕτη κυρία ἀλήθεια καὶ νοῦν παρασχομένη· καὶ ὅτι δεῖ ταύτην ἐ-
 δεῖν τὸν μέλλοντα ἐμψρόνως πράξειν, ἢ ἰδίᾳ, ἢ δημοσίᾳ... Καὶ μὴ θαυ-
 μάσης ὅτι οἱ ἐνταῦθα ἐλθόντες οὐκ ἐθέλουσι τὰ τῶν ἀνθρώπων πράττειν·
 ἀλλ' ἄνω ἀεὶ ἐπείγονται αὐτῶν αἱ ψυχαὶ διατρέβειν.

(Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. VIII.)

ἀναχωρητῆς ἐδίδασκεν ἀσκητικὴν τι ἀρετὴν, καὶ δι' ὑψηλῶν θεωριῶν τὴν ὑψηλὴν φιλοσοφίαν του· ὁ δὲ Σωκράτης ἀρχίζων πάντοτε ἀπὸ εὐληπτον λέξιν καὶ ἔννοιαν, ἐπροχώρει βαθμικῶν εἰς ὑψηλότερα θεωρήματα καὶ ἐπὶ τέλους ἐγκολποῦτο μετὰ τοῦ ἀκροατοῦ εἰς τὸ πέλαγος ἀπεράντου τινὸς καὶ ἀγνῆς σοφίας, καὶ ἐπέστρεφε πάλιν ἡγιασμένος καὶ βελτίων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅθεν ὁ Πυθαγόρας ὠφέλησε πολλοὺς ἀνθρώπους, ὁ Σωκράτης ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος.

Οἱ σοφισταί, ὡς εἰρήθη, ἀνατρέψαντες τὰ αἰδία ἀξιώματα τῆς ἠθικῆς, ἐσύστησαν συστηματικὴν τὴν διαφθορὰν τῶν ἠθῶν. Ὁ δὲ Σωκράτης γνωρίσας τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ δημιουργοῦ ἔλαβε τὴν φιλοσοφίαν ὡς ὄργανον, διὰ ν' ἀποκάταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὡς βελτίστους, κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Πλάτωνος. Διὸ ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ καὶ τοὺς σοφιστὰς καὶ τὰ ἀξιώματα αὐτῶν, διὰ ν' ἀνακαλέσῃ τὸν ἀποπλανηθέντα ἄνθρωπον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἐκεῖνοι ἦσαν φιλήδονοι, φιλοχρηματῆται καὶ πολυτελεῖς· οὗτος ἐγκρατῆς, σώφρων, καὶ ἐθελόπτωχος (α)· οἱ μὲν ὑπέσχοντο ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις· ὁ δὲ ἐκήρυττε τὸ « Ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα »· ἐκεῖνοι ὑπέσχοντο τὴν ἐξήγησιν καὶ τῶν φαινομένων καὶ τῶν αἰτιῶν· αὐτὸς δὲ ἤγειρε πρῶτος τὴν φιλοσοφικὴν ἀμφιβολίαν. Τὸ δὲ Γνωθὶ σαυτὸν εἶναι ἡ βᾶσις τῆς μελέτης του (β). Οἱ λόγοι τῶν σοφιστῶν ἦσαν πανηγυρικοί· ἡ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους ἠδονικὴ (γ), πυκνὴ καὶ ἐναγώνιος, ἡ ῥητο-

(α) Εὖ γὰρ ἦδῃν ὅτι χρήμασι γε πολὺ μᾶλλον ἄτρωτος ἦν πανταχῆ, ἢ σιθῆρω ὁ Αἴας. (Πλάτ. Συμπόσιον.)

(β) Ξενοφ. Ἀπομνημονεύμ.

(γ) Περικλέους δ' ἀκούσαν καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ῥητόρων εὖ μὲν ἤγού·

ρία τοῦ Θουκυδίδου καὶ Δημοσθένους. Ἀλλὰ τὰ εἰς τὸ φαινόμενον ἀπλᾶ λόγια τοῦ Σωκράτους εἶχον ἀκαταμάχητόν τινα δύναμιν, σύρουν καὶ κυλύουσιν τὸν ἀκροατὴν, ὡς οὐράνιος τις μελωδία (α). Κατ' ἀρχὰς ἐφαίνοντο λόγοι ἀπλοὶ ἀπλοῖκου τινος ἀνδρὸς, μετ' ὀλίγον ἐπαρουσίαζον διδασκαλίαν ὑψηλῆς φιλοσοφίας, καὶ τέλος ἐφαίνοντο θεῖά τινα ῥήματα ἀναπέμποντα πανταχοῦ ἀκτῖνας λαμπροτάτου φωτός (β), τὸ ὁποῖον περικαλύπτει τὸν ἀκροατὴν ὡς οὐράνιος νεφέλη, ἐκυρίευε τὰς αἰσθήσεις, ἀνεκάλει τὴν εἰρήνην τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν τεταραγμένην καρδίαν, ἤγειρε τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως, τὴν μετάνοιαν καὶ τὸ κατὰ τῆς κακίας μῖσος τοῦ ἀκροατοῦ (γ). Κάνεν πρᾶγμα δὲν ἐτάραττε τὸν ἐμπαθεῖ Ἀλκιβιάδην, ὡς ἡ παρουσία τοῦ ἐναρέτου τούτου ἀνδρὸς (δ). Πλησίον τοῦ φιλοσόφου ὁ κακὸς ἐσυγχίζετο, ὡς ὁ προσεγγίζων ἀναξίως τὸν ναὸν τοῦ καρδιογνώστου θεοῦ· ἡ πρᾶξις φωνὴ τοῦ καθησύχαζε κατ' ἀρχὰς τὰ πά

μην λέγειν. Τοιοῦτον δ' οὐδὲν ἔπασχον· οὐδὲ ἐτεθορύβητό μου ἡ ψυχὴ.
(Πλάτ. αὐτόθι.)

(α) Ἐπειδὴν δέ σου τις ἀκούει, ἢ τῶν σῶν λόγων, ἄλλου λέγοντος, καὶ πάνυ φαῦλος ἢ ὁ λέγων· εἴαν τις γυνὴ ἀκούη, εἴαν τε ἀνὴρ, εἴαν τε μαιράκιον ἐκπεπληγμένοι ἐσμέν καὶ κατεχόμεθα.

(Πλάτ. αὐτόθι.)

(β) Σπουδάσαντος δὲ αὐτοῦ καὶ ἀνοιχθέντος οὐκ οἶδα εἰ τίς ἐώρακε τὰ ἐντὸς ἀγάλματα. Ἄλλ' ἐγὼ ἤδη ποτὲ εἶδον, καὶ μοι ἔδοξεν οὕτω θεῖα καὶ χρυσᾶ εἶναι καὶ πάγκαλα καὶ θαυμαστά.

(Πλάτ. Συμποσ.)

(γ) Ὡστε ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος πᾶς, ἂν τῶν λόγων καταγελάσειε· διηγουμένους δὲ ἰδὼν ἂν τις, καὶ ἐντὸς αὐτῶν γιγνόμενος· πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὕρισκει τῶν λόγων· ἔπειτα θειοτάτους, καὶ πλεῖστα ἀγάλματα ἀρετῆς ἐν αὐτοῖς ἔχοντας, καὶ ἐπὶ πλεῖστον τείνοντας· μᾶλλον δὲ ἐπὶ πᾶν ὅσον προσίκει σκοπεῖν τῷ μέλλοντι καλῶ καγαθῶ ἔσεσθαι.

(Πλάτ. Συμποσ. φ. 280.)

(δ) Ἐγὼ δὲ αὐτὸν μόνον αἰσχύνομαι.

(Πλάτ. αὐτόθι.)

θη. Μετ' ὀλίγον δάκρυα μετανοίας ἐδείκνυον τὴν συντριβὴν τῆς καρδίας τοῦ ἀκροατοῦ· ἡ ἐλπίς ἀνεγεννᾶτο, καὶ διεχύνετο ἔπειτα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μετανοοῦντος ἡ χροιά τῆς ἰλαρότητος (α).

Τὸ σχολεῖον τοῦ Σωκράτους ἦτον ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, οἱ μυχθαί του οἱ Ἕλληνες· ὁ δὲ σκοπὸς γὰρ τοὺς ἀποκαταστήσῃ ἀγαθοὺς καὶ συνετοὺς διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας. Εἰς διάστημα τριάκοντα ἐτῶν δὲν ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν πρὸς ὃν τοῦτον ὄρον ὥστε τρώγων καὶ περιπατῶν, καὶ ὀικίζων καὶ συστρατευόμενος, καὶ ἀπολογούμενος καὶ πίνων τὸ κώνειον εἰς τὸ δεσμωτήριον, πάντοτε λέγων εἰς τὴν θεωρίαν ἠκολούθει τὴν πρᾶξιν, καὶ ἤδη κρατῶν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ ποτήριον τοῦ θανάτου, καὶ διὰ τῆς ἄλλης δεικνύων τὴν ἀνάγκην τῆς ἀρετῆς, ἐβεβαίωσεν διὰ τῆς συρραγίδος τοῦ θανάτου τοῦ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ δημιουργοῦ (β).

Ἄν ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν οὐρανῶν, ἡ τάξις τοῦ παντός, καὶ ἡ δικέρυθμισις πάσης τῆς ὄρατῆς καὶ ἀοράτου δημιουργίας ἀπικτιῆ πάνσορον καὶ παντοδύναμον θεόν, ἡ ἀθανασία τῆς λογικῆς οὐσίας εἶναι ἀναγκαῖα συνέπειαι τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἐκ τούτου ἡ φροντίς τῆς τελειοποιήσεως τῆς προούσης ζούσης πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἄλλης. Τοῦτο ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὗτος ζητεῖ διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας

(α) Ὅταν γὰρ ἀκούω, πολὺ μοι μᾶλλον, ἢ τῶν Κορυθαυτιῶντων, ἦτε καρδίαν πληρᾶ, καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου· ὁρῶ δὲ καὶ ἄλλους παμπόλλους τὰ αὐτὰ πάσχοντας. Πάντες γὰρ κεκοινωνήκατε τῆς φιλοσόφου μανίας, καὶ βακχείας. (Πλάτ. αὐτόθι φ. 275.)

(β) Ἄλλὰ καὶ παίζων ὅτε τύχοι, καὶ συμπίνων καὶ συστρατευόμενος. Τέλος δὲ καὶ δευόμενος καὶ πίνων τὸ φάρμακον, ἐφιλοσόφει. Ξενοφ. Ἀπομνημ. Σωκράτ. Ὅρα καὶ Πλάτ. αὐτόθι. καὶ Πλούταρχ. εἰς τὸ, Ἄνδρ' ἄνδρ' ἄνδρ' ἄνδρ' ἐργάζεσθαι τὰ κοινά.

νὰ πλησιάσῃ καὶ, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν θεόν. Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους: ἦγουν ἐφθάσεν ὁ δαιμόνιος οὗτος ἄνθρωπος, ἕως οὗ ἐδύνατο νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρώπινος διάνοια πρὸ τῆς θείας οἰκονομίας. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης προητοίμασε διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἀρετῆς τὸν τῆς θείας τοῦ θεανθρώπου ἀποστολὴν, ἥτις ἔμελλε μόνη εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἀκριβέστερον νὰ προσδιορίσῃ τὴν βᾶσιν τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας: τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνιῶν: καὶ τοῦτο εἰς δύο λέξεις: εἰς τὴν ἀγάπην, λέγω, τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν διπλὴν αὐτὴν ἀγάπην ἐτελείωνε καὶ ἡ ἠθικὴ, καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ θρησκεία. Ἐξομολογούμενος δὲ ἐν παρόδῳ τὴν ἐνδόμυχόν μου πεποίθησιν, λέγω, ὅτι εἶναι ῥήματα θεοῦ καὶ θεία ἡ θρησκεία, ἥτις στηρίζεται εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τότε θέλει τῶντι εὐδαιμονήσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ βελτιωθῇ πᾶσα κοινωνία, τότε θέλει λείψῃ ἡ ἄγριος τυραννία, καὶ ἡ ἀκόλαστος ὀχλοκρατία, ὅτε ἡ βᾶσις τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης στηρίζεται εἰς τοιαύτην ἠθικὴν καὶ τοιαύτην θρησκείαν. Τότε ἡ φιλοσοφία, ἡ ποίησις, αἱ ἐπιστῆμαι, καὶ τέχναι ἔξουσι δι' ἀρχὴν, σκοπὸν, καὶ τέλος ἓν καὶ τὸ αὐτό: τὸν πρὸς τὸν θεόν καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰλικρινῆ ἔρωτα: τότε θέλει λείψῃ ἡ ἀπάτη, ἡ δεισιδαιμονία, ἡ ἔρις, ὁ πόλεμος, ἡ φιλυτυτία, ἡ ἀδικία, καὶ ἡ καταδυναστεία τοῦ δυνατοῦ πρὸς τὸν ἀδύνατον: τότε θέλουν ἀνυπερθέτως εὐτυχήσῃ οἱ ἄνθρωποι: τότε μόνον, λέγω, ὅτε ὅλων τῶν ἀνθρώπων αἱ πράξεις κοινῶς καὶ κατ' ἰδίαν κινουῦνται καὶ διευθύνονται ἀπὸ τὴν προειρημέναν ἀρχήν: τότε θέλουν καθίσει ἐπὶ τῶν θρόνων φιλόθεοι καὶ φιλόανθρωποι ἡγεμόνες, πατρικῶς κυβερνοῦντες διὰ τῆς εὐνομίας, πιστοὺς καὶ εὐπειθεῖς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους ὑπηκόους.

τότε θέλουν παύσει ἡ καταδυναστεία ἐκ τοῦ ἑνὸς μέρους, καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου αἱ ἐπικυαυτάσεις· τότε ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον διαχουμένη ἀπὸ τὸν θρόνον εἰς ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, καὶ πυκνουμένη θέλει ἐπιστρέφει μετ' εὐλογίας διὰ τὴν περικυκλώσῃ τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον· καὶ ἠνωμένοι θέλουν ὑφῶσθαι ὡς ἄρατος μελωδία μέχρι τοῦ θεοῦ· καὶ ἐκαίθην καταβαίνουσαι ἐπὶ τῆς γῆς θέλουσιν εὐφραίνει παρηγοροῦσαι ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος τῆς παρούσης καὶ ἐπερχομένης γενεᾶς (α)!

Ὅθεν, ἂν αἱ νομοθεσίαι τῶν παλαιῶν ἐπεριωρίζοντο εἰς ἓνα μόνον λαόν, σκοπὸν βέβαια ἔχουσαι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἐλευθερίαν αὐτοῦ μόνου, ἢ εὐρύχωρος καὶ καθαρὰ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν ἐπιστημοτέρων του μαθητῶν ἐνηγκαλίζετο τὴν εὐδαιμονίαν ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προσπαθοῦσα ν' ἀποκαταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ὡς βελτίστους (β). Τούτου ἐνε-

---

(α) Ἐνέριον τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἐσυμβουλεύθην εἰς τὸ παρὸν δοκίμιον. Ἄδικον ἐπομένως ἤθελε λογισθῆ, ἂν ἀπεσιώπων, ὅτι, ὅσα εἶπον ἐν παρόδῳ περὶ τῆς Θεανθρώπου ἀγάπης τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ, εἰσὶ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἤκουσα πολλάκις ἀπὸ τὸν γηραιὸν Ἱεράρχην Κ. Ἀγαθάγγελον τὸν βαθυσέβαστόν μοι ἀδελφόν. Ὡς ποσάκις οὗτοι μ' ἐπαρηγόρησαν εἰς τὰς βιωτικὰς θλίψεις μου! ἀπὸ ποίους καὶ πόσους κινδύνους δὲν ἐρύλαξαν τὴν ἄπειρόν μου νεότητα. Αὐτοὶ κυρίως μὲ οἰέσωνται ἀπὸ τὰς δύο ψυχικὰς νόσους: τὴν δεισιδαιμονίαν, λέγω, καὶ τὴν ἀτέθειαν. Αὐτοὶ διετάρησαν εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας μου τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων καθαρὰν καὶ ἀμόλυντον. Αὐτοὺς κληρονομικῶς θέλω διδάξει καὶ εἰς τὰ τέκνα μου, μὴ φροντίζων ποσῶς περὶ τοῦ ἐπαίνου τῶν ἀδυνάτων λεγομένων νόων, ἢ τοῦ φόβου τῶν εὐδρόστων καὶ ὑψηλῶν πνευμάτων. Σὺ δὲ σεβαστέ μοι Ἱεράρχα δέχθητι τὴν εὐγνωμοσύνην εὐγνωμονούσης καὶ ἐρώσης ψυχῆς.

(β) Οὐκ ἄρα τυραννίδα χρὴ, ὦ ἄριστε Ἀλκιβιάδη! παρασκευάζεσθαι οὔτε ἑαυτῷ, οὔτε τῇ πόλει, εἰ μέλλετε εὐδαιμονεῖν, ἀλλ' ἀρετήν.

(Πλάτ. εἰς Α'. Ἀλκιβιάδην, φ. 47.)

κα τὸ ὑποκαίμενον τῆς μελέτης καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἦτον αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος: ἦγουν ἡ ἀναφορὰ αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον τοῦ δημιουργοῦ. Οὗτος ἐδίδασκε τὴν ἀρετὴν τῶν κυβερνούντων, τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς νόμους τῶν κυβερνωμένων, τὰ χρεῖα τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων, τῶν συζύγων καὶ ἀδελφῶν, τῶν πόλεων καὶ δημοκρατιῶν, καὶ εἰς ἕνα λόγον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ πρὸς τὸν Θεόν (α). Στυχαζόμενος δὲ τὴν λογικὴν οὐσίαν, ὡς ἀπορροήν τῆς θείας οὐσίας, τὴν ἐθεώρει ὡς προικισμένην μὲ τὴν ἔμφυτον ἰδέαν τοῦ ὀσίου, τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, τῆς ἐπιτήμιης καὶ τῆς ἀληθείας, καὶ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ αὐτεξουσίου. Ὅθεν, ἂν τὰ ὑλικά ὄργανα, ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀπάτη, ἐκάλυπτον τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀρκοῦτε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ τις καλῶς, διὰ νὰ εὔρη ὁ ἴδιος ἄνθρωπος εἰς τὰ βάθη τῆς ἐχυτοῦ ψυχῆς τὴν πεποιθήσιν καὶ τὴν γνῶσιν. Διὸ καὶ μετεχειρίζετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ τὴν ἐρωταπόκρισιν, δι' ἧς ἠνάγκαζε τὸν ἀκροατὴν νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ εὔρη μόνος τὴν ἀλήθειαν. Φέρε οὖν σχεψώμεθα ἐγὼ τε καὶ σὺ, ἔλεγε πρὸς τὸν ἀκροατὴν τοῦ. Δι' αὐτῆς ἐγύμναζε τὸν συλλογισμὸν τοῦ ἀκροατοῦ, καὶ ἀφῆρει τὸ προσωπεῖον τῆς σοριστικῆς ἀπάτης, ἀνεκάλυπτε τὴν γοητείαν τῶν σοριστῶν· ἀλλὰ μετεχειριζόμενος συγχρόνως ὄπλον δραστήριον καὶ κινδυνῶδες, τὴν ἀκαταμάχητόν του εἰρωνείαν, κατέτριψε μὲν τὴν σοριστικὴν ἀλαζονείαν, ἐξηγρίωσε δὲ τὴν κατ' αὐτοῦ τῶν σοριστῶν ἀγανάκτησιν.

Ὁ Σωκράτης, διδάσκων διὰ νὰ ὠρελήτῃ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι νὰ δοξασθῇ, ἢ νὰ τιμηθῇ παρ' αὐτῶν, δὲν συνέγραψε τὰς ἐννοίας του, αἱ ὁποῖαι εὔρισκοιτο διεσκορπισμέναι εἰς τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν του. Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ

(α) Ὁρα Ξενοφ. Ἀπομνημ. καὶ πολλοῦ καὶ Πλάτωνα.

Ξενοφώντας, ἡ Ἀπολογία κ.τ.λ. περιέχουσι τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν του. Ὁ Πλάτων διετήρησε τὴν φιλοσοφίαν του· ἀλλ' ἀναμίξας αὐτὴν μετὰ τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀκαδημίας, ἐσχημάτισε μίγμα τοσοῦτον ὁμογενές, ὥστε εἶναι δύσκολον εἰς τὸν ἀναλυτικώτερον νοῦν νὰ χωρίσῃ τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀπὸ τὸν χουσοῦν σέφανον. Συνάγεται δὲ ἐκ τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν ἐπιστημοτέρων μαθητῶν του, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἦτον ὅλως ἠθικὴ, τὸ δὲ κριτήριον τῆς ἠθικῆς ἀληθείας ἦτον ἡ ἐνδόμυχος ἐκάστου συνείδησις. Οὕτως ἡ ψυχὴ εἰσερχομένη εἰς τὰ βάθη τῆς οὐσίας της, εὑρίσκει τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, καὶ τοῦ ἀγχοῦ, τὰ ὅποια ἀκολουθῶν ἐρθανε διὰ τῆς μελέτης εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν πηγὴν, τὴν ὁποίαν σπουδάζων καὶ ἐρευνῶν ἐγίετο βελτίων (α)· ἐπομένως ἔπρεπε νὰ κατασρέψῃ τὰς σοφιστικὰς ἀρχάς, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀληθινὴν πηγὴν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀληθείας. Ἄν ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγε, ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν του, ἂν ὁ κακὸς ἐνοχλῆται ἀπὸ τὴν συνείδησίν του, ὁ φιλήδων ἀπὸ τὴν μεταμέλειαν, ἂν εἰς ἀπόλαυσιν τῆς μεγαλητέρας ἐπιθυμίας ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμῇ τι περισσότερον, δὲν ὑπάρχει εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν τῶν περιστάσεων ἡ τελεία τῆς ψυχῆς ἀγαλλίασις, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν· ἦγουν τὸ ἀνώτατον ἀγαθόν. Εἰς μόνην τὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ἡ καθαρὰ ἡδονὴ χωρὶς μεταμέλειαν, ἔχουσα χαρακτῆρα τὴν ἀγαλλίασιν, τὴν ἰλαρότητα μετὰ διαμονῆς καὶ ἐνδομύχου πεποιθήσεως, καὶ ἄνευ τύψεως συνειδότος. Ὡστε μόνος ὁ ἐνάρετος δύναται νὰ ἦναι εὐδαίμων, καὶ ἡ ἀρετὴ μόνη ὁδὸς, ἣτις τὸν φέρει ἀσφαλῶς εἰς αὐτήν (β). Εἰς τὴν

(α) Πλάτ. εἰς Α. καὶ Β'. Ἀλκιβιάδην φ. 59.

(β) Ξενοφ. Ἀπομνημ. Σωκράτ. Βιβλ. 4. § 22 — καὶ Βιβλ. 9. § 17

χρησιμεύουσι τὰ λαμπρὰ περὶ παντός καὶ περὶ τῶν ὄντων συστήματα, ἂν, στερημένα ἀρετῆς, δὲν ἐπιφέρωσι τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους (α), καὶ εἰς τὰς κοινωνίας αὐτῶν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἰλαρότητα εἰς τὴν ψυχὴν;

Ἡ ἀγνοία τοῦ βελτίστου καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτοῦ: ἔγουν τῆς ἀρετῆς, εἶναι ἡ πηγὴ τῶν δυστυχημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἡ αἰτία τῆς κκοδαιμονίας τῶν λαῶν (β). Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ βελτίστου δὲν διδάσκεται εἰς τὰ σχολεῖα (γ): πρέπει ἄρα νὰ τὴν ζητήσῃ μόνος, ὅπου τὴν εὔρον καὶ ἄλλοι ὀλίγοι ἐκλεκτοί, διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἡ ἐνδύμυχος συνειδήσις του. Ἀρκεῖ νὰ ὁδηγηθῇ ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸν τόπον τῆς ἀληθείας μεταχειριζόμενος τὰ ἴδια ὄργανα, δι' ὧν ἐπροικίσθη ἀπὸ τὸν δημιουργόν του (δ). Ἡ μελέτη ἄρα εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς εὔρεσιν τοῦ σκοπούμενου καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἀσκήσεως ἴστατο πολλάκις, ζητῶν ὀλοκλήρους ὄρας εἰς θεωρητικὴν ἔκστασιν, ὡς συνέβη εἰς τὴν ἐκστρατεῖαν τῆς Ποτιδαικῆς (ε): ὥστε ζητῶν ἔπρεπε νὰ ἀμφιβάλλῃ. Ἡ δὲ Σωκρατικὴ ἀμφιβολία καταστρέφουσα τὸν φιλοσοφικὸν τύπον, καὶ τὸ Αὐτὸς ἔρχ τῶν Πυθαγορίων, συνέθλαττε τὰ δεσμὰ τοῦ νοῦς, καὶ ἐπροσκάλει τὸν στοχασμὸν εἰς ἐξέτασιν,

(α) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. I. § 3—4. καὶ Βιβλ. 4. § 22.

(β) Ὅρα: οὖν, ὅτε γε ἔρην κινδυνεύει τότε τῶν ἄλλων ἐπισημῶν κτήμα, ἐάν τις ἄνευ τῆς τοῦ βελτίστου ἐπιστήμης κεκτημένος ἦ, ὀλιγάκις μὲν ὠφελεῖν· βλάπτειν δὲ τὰ πλείω . . . Δεῖ ἄρα πόλιν καὶ ψυχὴν τὴν μέλλουσαν ὀρθῶς βιώσασθαι ταύτης τῆς ἐπιστήμης ἀντέχεσθαι, ὥσπερ ἀθρευοῦντα ἰατροῦ, ἢ τινος κυβερνήτου, τὸν ἀσφαλῶς μέλλουσα πλεῖν .
(Πλάτ. Β'. Ἀλκιβιάδ. § 61—62.)

(γ) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. 4. § 6.

(δ) Ξενοφ. αὐτόθι. § 7. Ὁ αὐτὸς εἰς τὸν διάλογον τοῦ Εὐθυδήμου.
(Πλάτ. αὐτόθι καὶ ἀλλαγῶ.)

(ε) Πλάτ. Συμπόσ. Ἐπινομίς, καὶ ἀλλαγῶ.

καὶ ἐλευθεροῦτο ἀπὸ τὴν πλάνην τῶν ἄλλων. Οὕτω καθαρίζων ἐπιτηδεύει τὸ κοινὸν κέντρον ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, ἐνήργησε διὰ μιᾶς εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας, ἐπιτηδεύματα καὶ τέχνας· καὶ, διὰ νὰ λείψῃ κάθε διαλεκτικὴ ἀπάτη, ὠργάνισε πρῶτος τὴν φιλοσοφικὴν διάλεκτον, καὶ προσδιώρισε μετ' ἀκριβείας τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων (α).

Ὁ Σωκράτης μετεχειρίζετο διχόφρους τρόπους ἐρωταποκρίσεως (α)· ἐνίοτε ἐπολέμει τοὺς σοφιστὰς μὲ τὰ ἴδια αὐτῶν ὅπλα· ἄλλοτε ὑπεκρίνετο ὁ ἴδιος τὴν σοφιστικὴν διὰ νὰ ἀνακαλύψωσιν οἱ μαθηταὶ τοῦ τὴν ἀπάτην. Τοιαύτη ἦτον ἡ τοῦ νοός του μαγευτικὴ τέχνη (γ), τὴν ὁποίαν ἐπαγωγῆς μέθοδον ὀνομάζει ὁ Πλάτων (δ)· δι' αὐτῆς βασανίζων τὸν λόγον, διέκρινε τὸ ἀληθές· καὶ ἀκολουθῶν τὰς πρῶτας ἀπλᾶς ὠμολογουμένας προτάσεις καὶ τὰς συνεπείας αὐτῶν, ἔφθανεν εἰς τὸν σκοπὸν διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν πυκνὰ καὶ σφικτὰ συνδεδεμένων (ε). Τὴν αὐτὴν μέθοδον μετεχειρίζετο συνθετικῶς (ζ), ἄλλοτε ἀναλυτικῶς. Διὸ καὶ ἐλάμβανε συνεχῶς τὰ ἐκ τῶν τεχνῶν διάφορα παραδείγματα, ὡς φαίνεται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἀριστίππου, Χαρμίδου, Εὐθυδήμου κ.τ.λ. συνομιλίαν τοῦ (η)· ἐζήτει πάντοτε καὶ παντα-

(α) Ἀριστ. Μεταφ. Βιβλ. Ι. Κεφ. Β. Πλάτ. Κρατύλ.

(β) Ξενοφ. Ἀπομν. Σωκρ. Βιβλ. ΙV. § 2.

(γ) Μέγιστον δ' ἐν τούτῳ ἐνὶ τῇ ἡμετέρῃ τέχνῃ (τῇ Μαγευτικῇ) βασανίζειν δυνατόν εἶναι πικρὸν τρόπον, πότμον εἰδῶλον καὶ ψεῦδος ἀποτίκει τοῦ νέου ἢ διάνοια, ἢ γόνιμόν τε καὶ ἀληθές. (Πλάτ. εἰς Θεαίτητ. φ. 239.)

(δ) Πλάτ. εἰς Πρωταγόραν.

(ε) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. 2. § 13. καὶ Βιβλ. 3. § 6. (Πλάτ, Σοφ.)

(ζ) Ξενοφ. αὐτόθι. Πλάτ. Θεαίτ. φ. 249. Μένων Α. καὶ Β'. Ἀλκιβιάδης Σοφιστ. κ.τ.λ. Αὐτὴν τὴν μέθοδον μετεχειρίσθη ἡ Σχολὴ τοῦ μεγάλου Λεῖβνητίου.

(η) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. 2. § 1. καὶ Βιβλ. 3. § 9. — Βιβλ. 4. § 9.

(Πλάτ. Α. Ἰππίας.)

χοῦ τὸ καλὸν εἰς τὰς τέχνας, εἰς τὰ ἐπιτηδεύματα, εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν φύσιν· παρετήρει τὸν κοινὸν αὐτῶν δεσμὸν, καὶ μεταβαίνων ἀπὸ τὰ μερικὰ εἰς τὰ κ' ὅλου ἔφθανε, εἰς τὴν ἀναλλοίωτον καλλονὴν (α). Ὅσακις ὅμως ἡ ἔννοια ἦτο σύνθετος ἀπὸ ἄλλας ιδέας, ἀνέλυε τὴν πρώτην, ἐξέταζε τὰς δευτέρας, καὶ ἐρώτιζε τὰ σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ μέρη τοῦ λόγου. Οὕτως ἀναλύει τὴν σοφίαν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθόν, κ.τ.λ. (β). Ἄλλοτε ἠκολούθει συγχρόνως καὶ τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν (γ). Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ ἦτο πάντοτε νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους βελτίστους (δ), ὥστε νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἡ πόλις καὶ οἱ πολῖται· αὐτὸς, λέγει ὁ Ξενοφῶν, αἰεὶ διελέγετο, σκοπῶν τί εὐσεβές; τί ἀσεβές; τί καλόν; τί αἰσχρόν; τί δίκαιον; τί ἀδίκον; ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἠγεῖτο καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς εἶναι· τοὺς ἀγνοοῦντας ἀνδραποδιῶδεις ἀνδικαίως κεκλήσθαι. Τὸ πρῶτον τοῦτο βιβλίον τῶν Ἀπομνημονευμάτων περιέχει εἰς ὀλίγας λέξεις τὸ κεφάλαιον τῆς ἠθικῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Σωφρονίσκου. Οὕτως ὁ Σωκράτης καθάρισας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν ἀπὸ τὴν σοφιστικὴν πλάνην, ἐπροσπάθει νὰ τὰς εἰσάξῃ εἰς τὰς πόλεις, τὰς ἀγορὰς καὶ τὰς οἰκίας (ε), καὶ χωρὶς τῶν ὑποίων, ἔλεγε, δὲν δύναται οὔτε πόλις, οὔτε πολίτης, ἢ λαὸς νὰ εὐτυχήσῃ (ζ). Ἐπομένως ἡ φιλοσοφία του

(α) Πλάτ. Συμπόσιον ἐκθεσιν Διοτίμης.

(β) Τὴν ἀναλυτικὴν ταύτην μέθοδον ἠκολούθησεν ὁ Βάκων, ὁ Λόκιος, ὁ Νεύτων.

(γ) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. I. § 22—23. καὶ Βιβλ. 3 § 16.—Βιβλ. 4. § 15—16—17—18. Τὸν τρόπον τοῦτον, φαίνεται, ἠκολούθησε καὶ ὁ Κου^α διλιάκ.

(δ) Πλάτ. Ἀ. Ἀλκιβιάδ. φ. 31. Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. I. § 12.

(ε) Cicero.

(ζ) Οὐκοῦν ὡσαύτως ἐν πόλει τε καὶ ἀπάσῃς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἀ-

ἦτον ἡ ἠθικὴ, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐστηρίζετο εἰς τὸ ἀμετάβλητον ὄσιον καὶ δίκαιον.

Τὸ δὲ ἀνώτατον ἀγαθὸν εὐρίσκει ὁ Σωκράτης εἰς σύνθετόν τινα ἔννοιαν, ἔχουσαν χαρακτηῖρα τὴν καθολικότητα, τὸ κάλλος τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς· ἡ δὲ πρακτικὴ αὐτοῦ συνίσταται ὄχι εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ πρὸς τὸν θεόν, καὶ τῆς ὁποίας κριτὴς εἶναι αὐτὴ ἡ συνείδησις· ὥστε τὸ πᾶν ἀγαθὸν τοῦ θεοῦ Πλάτωνος, εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ τούτου νόμου· διὰ τοῦτο καὶ ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀχώριστος τῆς ἀρετῆς, ἥτις κυρίως εἶναι ἡ ἀγαλλίασις καὶ ἡ εἰρήνη τῆς ψυχῆς πρακτικῶς. Πλὴν, ἂν ἡ τοιαύτη εὐδαιμονία εἶναι καθαρὰ, ἡ ἀρετὴ, ἥτις τὴν παράγει, εἶναι καθαρωτέρα· αὐτὴ εἶναι τὸ αἷτιον, καὶ ἡ εὐδαιμονία ἡ ἀναγκαία αὐτῆς συνέπεια (α).

Ὁ Ἀναξαγόρας ἀνήγγειλε τὸν θεῖον νοῦν, ἀλλὰ δὲν τὸν προσδιώρισεν· ἡ δὲ ψυχρὰ ἀμφιβολία ἐπισκιάζει τὸν νοῦν μεταξὺ τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ· τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς φύσεως. Ὅθεν ὁ Σωκράτης δυσαρεστηθεὶς ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῆς Ἰονικῆς σχολῆς ἐκαθάρισε τὸν θεὸν ἀπὸ πᾶσαν ὕλην, καὶ ἀπέδειξεν εἰς ὅλην τὴν κτίσιν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σοφίαν του. Εἶναι μὲν, λέγει, ἀόρατος· ὁρᾶται δ' ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖά εἰσι καλὰ καὶ ἀγαθὰ (β). Ὡν δὲ ἀνευδής

πολειπομέναις ἀρετῆς, ἔπεται τὸ κακῶς πράττειν.

(Πλάτ. Α. Ἀλκιβιάδ. φ. 4. § 15.)

(α) Πλάτ. Περὶ τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ. (Φίληβ.)

Ορα τὴν μετάφρασιν τοῦ φιλοσόφου Cousin, καὶ τὴν ἐφημερίδα τῶν σοφῶν, κατὰ τὸν Αὐγούστου μῆνα 1825 Paris.

(β) Καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέχων, ἐνῶ τὰ πάντα

ἡ μόνη πρὸς αὐτὸν ἀξία προσφορὰ εἶναι, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν λατρεία (α)· καὶ δι' αὐτῆς ἐξομοιοῦται ὁ ἄνθρωπος, ὅσον τὸ δυνατόν, ὡς πρὸς τὸν θεόν (β)· διὰ τοῦτο ἐζήτει πάντοτε τὸ κάλλος τῆς λογικῆς ψυχῆς· αὐτῆς ἦτον ἐραστής· διότι ἀπ' αὐτῆς ἐπήγαζον ὅλαι αἱ καλαὶ καὶ κακαὶ πράξεις τοῦ σώματος· « πάντα γὰρ ἐκ τῆς ψυχῆς ὠρμησθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ » τῷ σώματι καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ (γ).

Εἰς δύο διήρει τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν ὁ θεῖος τῆς ἀρετῆς διδάσκαλος· εἰς τὴν ἐγκράτειαν· ἦγον τὴν σωφροσύνην, καὶ εἰς τὴν δικαιοσύνην. Διὰ τῆς πρώτης ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδιάντου ἡσυχίαν· διὰ τῆς δευτέρας τὴν παρὰ τῶν ἄλλων εἰρή-
· γην. Ἐκ τούτων εὐημερεῖ πάντοτε καὶ ὁ πολίτης καὶ ἡ πόλις· ἡ δη-
μοκρατία καὶ τὰ ἔθνη (δ)· ἡ πρώτη ἐξουσιάζει τὰ πάθη ἐμποδί-
ζουσα τὴν ἀσθένειαν τοῦ σώματος καὶ φρονήματος, καὶ παράγουσα τὰς χωρὶς μεταμέλειαν ἠθικὰς ἡδονὰς, διαφυλάττει τὴν εὐγενῆ ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρώπου (ε). Τί δύναται νὰ ἐλπίσῃ, λέγει, ἡ πατρὶς, καὶ τὸ ἔθνος, ἀπὸ ἀνδρα, τὸν ὁποῖον αἱ φυσικαὶ ἡδοναὶ καὶ

καλὰ καὶ ἀγαθὰ ἐστὶ . . . οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁράται· τὸ δὲ οἰκονομῶν ἀόρατός ἐστι. (Ξενοφ. αὐτόθι Βιβλ. 4. Κεφ. 3.)

(α) Ξενοφ. αὐτόθι. Βιβλ. I. § 4. καὶ Βιβλ. III. § 9—10.

(Πλάτ. Ἀπολ. Σωκράτους.)

(β) Ὃς ἂν προθυμῆσθαι ἐθέλῃ δίκαιος γενέσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρε-
τὴν, εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῷ.

(Πλάτ. αὐτόθι. καὶ Πολιτ. Βιβλ. X.)

(γ) Πλάτ. εἰς Χαρμίδην.

(δ) Ξενοφ. Ἀπομνημ. Βιβλ. 4. Πλάτ. Ἀ. Ἀλκιδιδάδ. φ. 46—47. καὶ ἀλλαχοῦ.

(ε) Αὐτὸ ἄρα σοι πρῶτον κτητέον, ἀρετὴν, καὶ ἄλλω, ὅς μελλῇ μὴ ἰδίᾳ μόνου αὐτοῦ τε καὶ τῶν αὐτοῦ ἀρξείν καὶ ἐπιμελήσεσθαι· ἀλλὰ πόλεως καὶ τῶν τῆς πόλεως.

(Πλάτ. Ἀ. Ἀλκιδιδάδ. φ. 46.)

τὰ πάθη ἠλλοίωσαν ἐξασθενήσασαι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν· οὗτος εἶναι ἄθλιος, προχωρεῖ εἰς παρ' ἡλικίαν γῆρας· οἱ φυσικοὶ πόνοι ἐγείρουσι τὴν ἀνωφελῆ καὶ παράκαιρὸν τοῦ μετάνοιαν· ζῆ ἀδόξως καὶ μετὰ ταλαιπωρίας· συρόμενος δὲ ἀπὸ τετραγμένην συνείδησιν, ἀπὸ τὴν θλίψιν τοῦ ἐνεστώτος καὶ τὸν φόβον τοῦ μέλλοντος πλησιάζει εἰς τὸν τάφον, πίπτει καὶ χάνεται εἰς τὴν ἄευσσον τῆς λήθης (α). Μόνη λοιπὸν ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη ἀπαλλάττει καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀπὸ τὸν τοιοῦτον κίνδυνον (β). Εἰς τί χρησιμεύουσιν αἱ γνώσεις, ὅταν δὲν ὠφελῶσιν οὔτε ἡμᾶς αὐτούς, οὔτε τοὺς ἄλλους; ἐπεναντίας ὁ καθαρίζων ἑαυτὸν ἀπὸ πᾶσαν ὑλοτροφίαν ζητεῖ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀγαπῶν γνωρίζει τὴν ἀρετὴν, ὁ τοιοῦτος ζῆ εἰρηνικῶς, καὶ γίνεται ὠφέλιμος εἰς ἅπαντας (γ)· δὲν ἐπαινεῖ ἐπομένως τὴν πολυμαθειαν, ἀλλὰ τὴν χρηστομαθειαν, ἥτις τὸν κάμνει βέλτιστον· αὐτὴ συντείνει εἰς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων (δ) καὶ τῆς ὁποίας ἡ βᾶσις ἦτον ἡ περιδότητος ἐπιγραφή τὸ, Γνώθι σαυτόν (ε). Δι' αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ καλόν. Διὰ τῆς αὐτῆς εὐτυχεῖ αὐτὸς, ἡ οἰκογένειά του, ἡ ὑπουργία του,

(α) Ἴδε τὸν διάλογον τοῦ Ἀριστίππου καὶ Σωκράτους εἰς τὰ Ἀπομνηστοῦ Ξενοφῶντος. (Ἴδε καὶ Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. ΙΧ. φ. 327.— Ἐρας. φ. 220.)

(β) Ἄρ' οὖν ὅς ἂν φαίνεται πονηρότατος καὶ ἀθλιότατος φανήσεται.

(Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. ΙΧ φ. 327.)

(γ) Πλάτ. αὐτόθι φ. 222.

(δ) Πλάτ. αὐτόθι Α. καὶ Β'. Ἀλκιβιάδ.

(ε) Τὰ μέτρια μάλιστα ὠφελεῖ τὸ σῶμα· ἀλλὰ μὴ τὰ πολλὰ μηδὲ τὰ ὀλίγα . . . . Καὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν τὰ μέτρια ὠφελεῖ, καὶ οὐχὶ τὰ ἄμετρα· οὐκοῦν ἐν τῶν προσφερομένων τῇ ψυχῇ ἐστὶ καὶ τὰ μαθήματα· καὶ τούτων ἄρα τὰ μέτρια ὠφελεῖ, οὐ τὰ πολλὰ. (Πλάτ. Ἐραστ. φ. 226.)

οὐ πόλις, ἢ δημοκρατία, τὸ ἔθνος, ἢ ἐπικράτεια, καὶ εἰς ἓνα λόγον, ὅλον τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος (α).

Ἡ δὲ δικαιοσύνη συνίσταται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχετικῶν χρεῶν καὶ εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῶν νόσων ἐμποδίζουσιν οἱ νόμοι. Καὶ μὴν περὶ μὲν ἀνθρώπους τὰ προσήκοντα πράττων, δίκαια ἂν πράττη· περὶ δὲ θεοῦ ὅσα (β): ὃ ἐστὶν ὑποταγὴ εἰς τοὺς γραπτοὺς νόμους, καὶ ὑποταγὴ εἰς τοὺς ἐνδομύχως κεχαραγμένους νόμους.

(α) Τὸ τοιοῦτον ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὸ περιβόητον Σύγγραμμα τοῦ Κουρξισίου, τὸ ὁποῖον ἐσχάτως μετέφρασεν ὁ Κ. Pauthier περὶ τῆς μεγάλης σπουδῆς. Εἰς τὸν πρῶτον παράγραφον λέγει· 1. ὁ σκοπὸς τῆς Σοφίας εἶναι νὰ φωτίσῃ τις, καλλιεργήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὴν οὐσίαν, ἢ διάνοιαν, τὴν ὁποῖαν ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν Δημιουργόν· νὰ τελειοποιήτῃ τὸν λαόν· καὶ νὰ μὴ σταματήσῃ, εἰμὴ ἀροῦ φθᾶτη εἰς τὴν τελειότητα. 2. Ἀφοῦ προσδιωρίσθῃ ὁ σκοπὸς, ἡ ψυχὴ ἱλαρὰ καὶ ἤτυχος, θεωρεῖ μετὰ προσοχῆς τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ φθάνει εἰς τὴν τελειοποίησίν της. 3. Θεωρήσασα ἡ ψυχὴ τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ἡ γνῶσις τοῦ νοῦς εἶναι τελεία. Ἐκ τούτου καθαρίζονται οἱ σκοποὶ της. Ἄκ τούτου ἡ καρδία καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπανορθοῦται. Ἐκ τούτου διοικεῖται καλῶς ἡ οἰκογένεια. Ἐκ τούτου ἡ Ἐπικράτεια καλῶς κυβερνᾶται. Καὶ τότε πᾶν τὸ ὑπὸ τὴν Σελήνην ἔσεται εὐτυχές καὶ μακάριον. 4. Ὅθεν ἀπὸ τὸν Βασιλέα ἕως τὸν ἔσχατον τῶν ἀνθρώπων πρέπει νὰ στολίσῃ ἕκαστος ἑαυτόν: ἤγουν νὰ ἐπιδιωρθώσῃ ἑαυτόν: ἤγουν τὸ, Γνώθι σαυτόν, εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ἡ κρηπίς τῆς Κοινωνικῆς Ἐπιστήμης. 5. Καθότι ἂν λείψῃ τὸ, Γνώθι σαυτόν, καὶ ἡ ἐπιδιωρθώσις τοῦ ἀνθρώπου, πῶς ὁ τοιοῦτος θέλει κυβερνήσῃ τὴν οἰκίαν, ἢ τὴν Ἐπικράτειαν ὀρθῶς; Ὅστις ἀμελήσῃ τὸ πρῶτον, στοχαζόμενος νὰ ἐπιτύχῃ τὸ δεύτερον, ἀπατάται. Ὅθεν δύο χρεῖα ἔχει ὁ ἄνθρωπος: νὰ γνωρίσῃ ἑαυτόν· νὰ ἀναγνώσῃ, ἢ βελτιώσῃ τὸν λαόν. Οὕτως γνωρίζει τὴν αἰτίαν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ἐξομοιοῦται ὡς πρὸς τὸν Θεόν: ἤγουν, διὰ νὰ πλησιάσῃ τις τὸ Θεῖον ἔχει δύο δρόμους: τελειοποιῶν τὸν νοῦν του, καὶ ὑπηρετῶν τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅρα τὴν μετάφρασιν τοῦ Κ. Ποτιέ. Εὐρίσκεται εἰς τὴν Revue Universelle. φ. 171.—182.—194
T. III.

(β) Πλάτ. εἰς Γοργίαν.